владців. Вони побоюються ризиків втрати контролю, влади, власности. «Кремлівські лідери хочуть бути схожими на Петра, але бояться закінчити як Ґорбачов. Відтак вони досі діють як Брєжнєв». Але ж Україну перспектива трансформації Путіна в Петра І аж ніяк не може надихати.

На закінчення знову надамо слово авторові:

> Правителі Росії знайшли інші, «приватніші» шляхи до багатства й слави, ніж територіяльна експансія. Однак водночас із багатством цієї групи ростуть і її амбіції. Переможці мислять глобально. Вони не вважають за потрібне зосереджуватися тільки на просторі колишнього СССР: світ великий, і найсприятливіші можливості можуть відкриватися не у сусідстві, а в далеких країнах. Зрештою, колишні імперські «окраїни» – однаковісінько, що плоди, які висять на відстані простягнутої руки, і ігнорувати їх не варто. <...> Інтерес до ближнього зарубіжжя, звісно, зберігається, але мова не про жорсткий контроль, а про м'яку перевагу.

Бігме, у потягові імперії до «переваги» немає і не може бути меж і кордонів, вона ж «вічна у часі й просторі». На жаль, Росія все ще здатна витрачати наявні в неї вичерпні ресурси на гонитву за ностальгічними химерами. Трєнін не згоден із тим, що Кремль нераціонально розтринькує наявні ресурси, але й побачити відсутність перспектив у Росії в разі збереження імперського геополітичного синдрому йому не дано.

Трєнінова книжка залишає вкрай суперечливе враження. Можна припустити, хоч без прямих доказів (посилань у тексті), що її автора надто захопила концепція ліберальної імперії Нейла Ферґюсона, котрий оцінює цей феномен вельми позитивно. Втім, із перспективи імперської провінції концепція та є оксимороном. Але головне в іншому. Як об'єктивний дослідник Трєнін, очевидно, розуміє, що імперська Росія не має майбутнього, адже він розкриває сутнісні властивості кремлівського режиму, нездатного змодернізувати країну. Водночас весь його аналіз просякнуто тугою геополітика-державника за імперською величчю Росії. Якщо таких поглядів дотримуються російські ліберали, то чого чекати від консерваторів, не кажучи вже про владне угрупування Владіміра Путіна? Саме тому «Евразійська історія» від Дмітрія Трєніна варта уваги не тільки як цікава розповідь про сучасну Росію, але й як дуже зручний привід для міркувань про мотиви російської зовнішньої політики – і загалом, і зокрема щодо України. □

Двоголова Евразія

Андреас Умланд

> Слід прищепити всім русським головну ідею, що особиста самоідентифікація є другорядною, похідною величиною від самоідентифікації національної. Русські мусять усвідомити, що насамперед вони є православними, подруге – русськими, і лише потретє – людьми...
>
> Алєксандр Дугін.
> «Основи геополітики»

Ідею створення нового, «Евразійського», Союзу, яку ще до свого «переобрання» президентом Росії висловив Владімір Путін, відразу почали жваво обговорювати у російській і світовій пресі (в Україні, приміром, на сторінках впливового тижневика «Дзеркало тижня»). Інтерес до цього проєкту не вщухає і досі, адже, як уже зрозуміло, йшлося тоді далеко не тільки про передвиборне гасло. Прикметно, як у липні 2012 року Путін, уже знову президент, прокоментував стриману реакцію Києва на ті інтеґраційні заміри: «Дуже шкода, що поза рамками цього процесу наразі лишається братня Україна». Зрозуміло також, що Путінів план є виявом справжніх прагнень не тільки російської «партії влади», а і багатьох людей за її межами – вагомої частини «патріотично» налаштованої політичної й інтелектуальної еліти Російської Федерації. Сама назва «Евразійський Союз» походить із вокабуляру постсовєтського «неоевразійства» – своєрідного інтелектуального феномену останніх двох десятиліть, що постав великою мірою завдяки численним писанням Алєксандра Дуґіна – знаного у постсовєтському просторі окультиста, «соціолога»[1] й очільника так званого Міжнародного евразійського руху (МЕД).

Беручися зіставляти путінську і дуґінську ідеології, слід одразу наголосити, що і одна, і друга далеко відбігли від інтелектуальних побудов російських класиків евразійського руху, які у двадцяті-тридцяті роки минулого століття закладали його підвалини. Важить для цього зіставлення і та обставина, що обидва нові перетлумачення евразійства є мало дотичними до теорій впливового пізньосовєтського історика-дисидента, етнолога та географа Льва Ґумільова, що їх іноді теж уважають «евразійськими».

Міхаіл Скотті. Мінін і Пожарський
(1850; Нижньоновгородський державний художній музей)

Отже, між путінським і дуґінським евразійством можна знайти деякі подібності, зокрема спільну (відносну) дистанційованість як від класичного евразійства, так і від «ґумільовщини». Проте розбіжностей ці два «неоевразійські проєкти» містять більше, ніж збігів.

Путін і решта відносно новоспечених евразійців його штибу – це переважно вихідці із совєтської номенклатури, з елітарних громадських організацій і державних установ пізнього СССР: з апарату КПСС, комсомолу, КҐБ, а також із совєтських науково-дослідних інститутів, вишів, закладів культури тощо, які мріють про певну реставрацію російської й/або совєтської імперії, тобто про якнайповніше відтворення потуги і території імперської держави зразка десь 1989 року. Офіційно буцімто наднаціональний, а в ґрунті речі – руссоцентристський, Евразійський Союз означав би фактичне розширення нинішньої російської псевдофедерації до меж колишньої імперії (принаймні, більшости її територій).

Отже, це нове-старе утворення стало би більше-менше послідовним «продовженням» старої Росії та відновило би, бодай почасти, історичну і територіяльну тяглість між РФ, СССР і царською імперією, – а з погляду деяких російських історіософів, навіть і Московським князівством і Київською Руссю. Позаяк цей проєкт врешті-решт передбачає поширення істотного впливу (якщо не прямого контролю!) Москви на терени поза державними кордонами РФ, то Путіна і Ко. слід класифікувати як імперіялістів. Ця властивість споріднює їх із послідовниками Дуґіна яко чільного російського теоретика «великого простору».

Проте лідер МЕД, на відміну від Путіна, обстоює не реставрацію, а радше творення цілком нової імперії. Дуґінська «Евразія» не відроджуватиме царської держави і не продовжуватиме Совєтського Союзу. Дуґін, усупереч нинішньому самопозиціонуванню яко «консерватора», бажає не консервації чи відновлення старого порядку. Суть його програми, навпаки, полягає у повноцінній внутрішньо- і зовнішньополітичній революції та далекосяжному запереченні не тільки сучасного, але й минулого Росії.

Ідеал Дуґіна та його прибічників є подібним до цілей класичних фашистських діячів: його спрямовано не так на відродження нації, в сенсі повернення до певного ранішого стану, як на нове народження, – цього разу, російсько-евразійської цивілізації. Щоправда, відтворений наново й очищений від усього «західного», суперетнос у своєму новому стані спиратиметься на (гадані) архаїчні цінності росіян-евразійців. Але поза тим, нова цивілізація втілить у життя надсучасний проєкт, здатний зв'язати фантастичне майбутнє Евразії з «найкращими» епізодами її минулого. Мета «дуґінців» – цілком перевлаштувати як Росію, так і евразійський континент, а згодом і цілий світ.

До репрезентованого Путіним відламу російської еліти, ясна річ, теж належать аж ніяк не демократи. Найрішучіші з-поміж цих політиків і інтелектуалів є так само різною мірою радикально налаштованими імперськими націоналістами. Проте, позаяк вони частіше озираються назад, аніж дивляться уперед, їх не випадає вважати за скрайніх революційних націоналістів, тобто фашистів. А от Дуґін як одночасно і запеклий революціонер, і відвертий, хоч і не етноцентричний, ультранаціоналіст, навпаки – фашист[2] цілком виразний.

І хоч останнім часом московський професор переважно виступає не як примітивний етноцентрист чи біологічний расист, а як прибічник такого собі «цивілізаційного» російського націоналізму, ба навіть евразійського «супернаціоналізму», окреслення його як фашиста цілком є виправданим. І то не тільки тому, що його давніші тексти, публікації ранніх дев'яностих містять відверто расистські форму-

---

Андреас Умланд. «"Евразийские" проекты Путина и Дугина – сходства и различия: об идейных истоках и политической роли правоэкстремистского интеллектуализма в неоавторитарной России». З російської переклала Катерина Демчук за рукописом.

[1] Хоча москвич Дуґін захистив диплом, відтак кандидатську і докторську дисертації у маловідомих південноросійських вишах (на кшталт заочного відділення Новочеркаського інженерно-меліоративного інституту тощо), а його статті нечасто виходять в авторитетних академічних журналах, віднедавна він став директором Центру консервативних досліджень, професором соціологічного факультету Московського державного університету та виконувачем обов'язки завідувача тамтої кафедри міжнародної соціології.

[2] «Фашизм» тут – загальне «родове» означення цієї концепції, вживане в порівняльних дослідженнях сучасного правового екстремізму такими визначними істориками-компаративістами, як Алєксандр Ґалкін (Москва), Волтер Лакер (Вашинґтон), Стенлі Пейн (Медисон), Вольфґанґ Віпперман (Берлін) і Роджер Ґрифін (Оксфорд).

лювання. Важливіше, що, попри позірну відкритість для всіх етносів євроазіятського континенту, провідну роль у новій Росії-Евразії «евразійський» інтегральний націоналізм віддає саме російській нації. Саме внаслідок цього Дугін постає російським відпоручником сучасного паневропейського крипторасистського руху диференціялізму, що протиставляє вже не фено- чи генотипи людей, а культури, які буцімто відрізняються одна від одної у квазібіологічний спосіб. Згідно з цією, засадничо суто расистською теорією, глибокі культурні відмінності, «диференції», не просто відмежовують людей різних цивілізацій непроникними кордонами. Вони ще й правлять за джерело вічної міжцивілізаційної війни, – прихованої, «холодної», а іноді і «гарячої», справжньої.

У дев'яності роки Дугін доволі відверто визнавав (і то не вперше), що йому близький європейський фашизм міжвоєнної та воєнної доби. Описуючи в першому виданні своєї головної книжки «Консервативна революція» (1994) Третій Райх як одне з утілень свого улюбленого «третього шляху» і шкодуючи про те, що «поразка Німеччини у Другій світовій війні завдала нищівного удару по всій ідеології Третього Шляху», він ототожнював ідеологію фашизму з пропагованою ним «консервативною революцією» і не раз у різних варіяціях стверджував, приміром, що у «рамках націонал-соціялістичного режиму існувала така собі інтелектуальна оаза, в якій концепції Консервативної Революції і далі розвивалися... Ми маємо на увазі організацію Вафен-СС – у її інтелектуально-науковому, а не військово-політичному аспекті». Дугін навіть зараховував до «переконаних евразійців» – тобто до представників власного руху – мало того, що Молотова з Рибентропом, але ще й Райнгарда Гайдриха, обергрупенфюрера СС й одного з призвідців Голокосту[3].

Спираючись на ідеї переважно західноевропейського між- і повоєнного інтелектуального правого екстремізму, не останньою чергою – німецької «консервативної революції» Веймарських часів, Дугін мріє здійснити на постсовєтському просторі специфічно російську фашистську революцію та створити нову фашистську, цього разу «евразійську», людину. Прикметно, що собі у цьому процесі він відводить роль не публічного політика, а радше такого собі сірого кардинала, який хай і не керує державою особисто, проте скеровує мислення еліт – тобто займається не політикою, а *мета*політикою. За цією схемою, Дугін як теоретик ґенерує ідеї, що їх політичні лідери та політтехнологи відтак свідомо чи несвідомо втілюють у життя. Стратегію цю зіперто на відомій теорії італійського мислителя-неомарксиста міжвоєнної доби Антоніо Ґрамші. Розмірковуючи про те, як повинні діяти комуністи, Ґрамші вчив, що успішній політичній та соціяльній революції має передувати встановлення у громадянському суспільстві культурної гегемонії. Насамперед це стосується переозначення головних концепцій, якими послуговуються політична еліта й інтелектуальний прошарок призначеної на революційні трансформації держави.

Як і решта фашистських інтелектуалів у сучасній Європі, так званих «нових правих», Дугін прагне не управляти державою, а керувати думками – принаймні, думками політичної й інтелектуальної еліт. І тільки успіх цієї спроби уреальнить перетворення Росії на цілком нову – евразійську, тобто специфічно російську імперську фашистську державу. Дугін із соратниками тут просунулися далі від своїх західних натхненників, – хоча, звісно, і російським «правим ґрамшіянцям» (вживаємо це означення цілком умовно, аби окреслити «послідовників» Ґрамші з правиці в суто тактичному, аж ніяк не ідеологічному сенсі) іще далеко до повної культурної гегемонії у тамтому суспільстві.

З огляду на цю мету, Дугін послуговується термінами «евразійство» чи «консерватизм», але спотворює їх значення, аби приховати справжні свої джерела й ідеї, вельми далекі від російської евразійської традиції. Витоки Дугінового мислення сягають радше осередків антиліберально (зокрема і протофашистськи) налаштованих европейських інтелектуалів кінця XIX – першої половини XX століття. Великою мірою це стосується передвоєнної німецької антидемократичної думки, почасти чи опосередковано пов'язаної з передісторією піднесення нацистів. Тут Дугін надихався, серед іншого, ідеями Фридриха Ніцше, Мартина Гайдеґера, Карла Шміта, Освальда Шпенґлєра, Ернста Юнгера, Мелєра ван ден Брука, Карла Гавсгофера, Германа Вірта, Отта та Ґрегора Штрасерів тощо. (До речі, дехто з цих авторів зажив популярности і серед українських радикальних націоналістів на кшталт ідеолога ВО «Свобода» Юрія Михальчишина.)

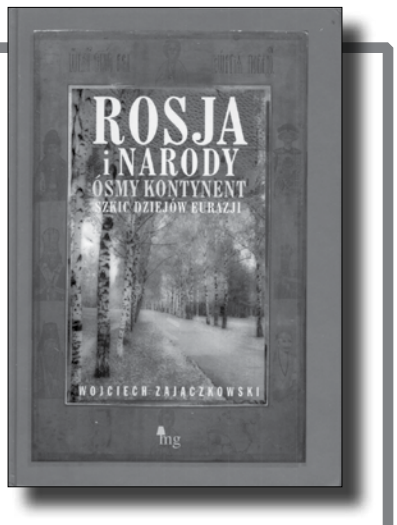
За інші джерела Дугінового натхнення правили фантасмагоричні сценарії італійського дадаїста Юліуса Еволи, історико-релігійні спекуляції засновника французького «інтеґрального традиціоналізму» Рене Ґенона, низка сміливих інтерпретацій міжнародних конфліктів, поширених наприкінці XIX століття переважно в англосаксонській, хоч і не тільки, політології під назвою «геополітика» («батько» терміна швед Рудольф Челен, американець Алфред Теєр Меген, британець Гелфорд Маккіндер та інші) і рафінована новомова вже згаданих «нових правих» у повоєнній Європі на чолі із сумнозвісним паризьким публіцистом Алєном де Бенуа.

Ідеї цих і деяких інших, головно західних антиеґалітарних, зазвичай правоекстремістських ідеологів формували світогляд молодого Дугіна протягом десь десятиріччя, від половини 1980-х до половини 1990-х. У пізньому СССР і ранній постсовєтській Росії ані Еволу, ані Ґенона чи Гаусгофера, ані решту такого штибу публіцистів майже ніхто не знав, і активне використання їхньої термінології призвело до того, що в націоналістичних колах незвичні Дугінові статті сприймали як цілком оригінальні, а їх автора – як самобутнього мислителя. Привернувши до себе увагу антидемократичного загалу відтворенням здебільшого неросійських за генезою концепцій, Дугін дещо згодом почав активніше вживати терміни «евразійство» й «Евразія» у російському розумінні цих слів. Аби вийти за межі неофашистської субкультури, він мусив «зрусифікувати» свою доктрину, підвалини якої, однак, великою мірою складає адаптований до російських реалій «імпорт» із того самого Заходу, що його так ненавидить російський націоналістичний мейнстрим.

Попри всі принципові відмінності у виникненні та сутності ідеологій Путіна і Дугіна, сьогодні новий-старий президент і фашистський теоретик у практичній політиці є до певної міри союзниками. У коротко- і середньотерміновій перспективах вони прямують паралельними шляхами, бо перший крок до дугінської нової імперії – це бажане для Путіна відтворення імперії старої. З одного боку, кінцеві цілі у них різні, так само, як і відмінними є настрої реставратора і фашиста. Але, з другого боку, Дугін і його організації – складники неоавторитарної путінської політичної системи. Попри безліч відверто профашистських висловлювань, Дугін зумів посісти доволі високу позицію в московському істеблішменті, що дає йому змогу відігравати нині певну роль у російському суспільстві. Своєю чергою, це свідчить про те, що у владі, вочевидь, є коло людей, які ставляться до Дугіна якщо не з симпатією, то з певним інтересом.

Часті появи Дугіна на центральних телеканалах і його (принаймні формально) важливе місце у російській академічній спільноті, мають для влади, судячи з усього, і певне політтехнологічне значення. Самий по собі путінський проєкт Евразійського Союзу може видатися надто різким наміром Кремля повернутися до здискредитованих уже імперських засад у зовнішній політиці. Мало того, форсоване втілення евентуального нового Союзу під проводом Москви може, в гіршому випадку, призвести до дестабілізації цілого постсовєтського простору. Проте на тлі виняткової риторичної аґресії й екстраваґантних ідей Дугіна та публіцистів його штибу, неосовєтські фантазії Путіна здаються ще сяк-так поміркованими пропозиціями. Попри те, що ідея Евразійського Союзу виходить далеко за рамки реалістичної оцінки як можливостей Росії, так і бажань решти постсовєтських країн, Путін поруч із Дугіним виглядає як центрист, а не як радикал. Аби вдати, ніби ретроґрад Путін є поважним, потрібні мракобіси на кшталт Дугіна, такі собі інтелектуальні еквіваленти Жиріновського, які займають дальній правий фланг російської політики, але обходяться без клоунад у дусі лідера ЛДПР. Можливо, в таких спробах маніпулювати російським політичним спектром і приховано таємницю дивовижного злету та щораз більшого впливу російського інтелектуала – прихильника СС. □

[3] Нагадаємо, що Гайдрих, який виконував обов'язки райхспротектора Богемії та Моравії (де його 1942 року й убили бійці чехословацького Опору), був також заступником райхсфюрера СС і керівником Головного управління імперської безпеки (РСХА), тобто попередником Ернста Кальтенбрунера.

Wojcech Zajączkowski
Rosja i narody
Ósmy kontynent
Szkic dziejów Eurazji
Warszawa: Wydawnictwo MG, 2009

Польський історик і дипломат Войцех Зайончковський, пишучи працю «Росія і народи. Восьмий континент», не обмежився вивченням історії центру (Москви та Санкт-Петербурга) та історії росіян. Свідомо прагнучи відійти від усталеної парадигми історіописання, заданої тими попередниками, які повністю ототожнювали історичний розвиток багатонаціональної Російської імперії з історією титульній нації. Росія бачиться Зайончковському як поліетнічний витвір (характеризуючи її, автор не раз уживає поняття «мозаїка»). Такий підхід зближує його книжку із класичною працею Андреаса Капелєра. Зайончковський досліджує імперію у зв'язку з вивченням процесу становлення націй та еволюції їх у бік національного самовизначення. Зокрема, особливу увагу автор приділяє становленню української нації. Доволі значущим складником дослідження є залучення відомостей про Кавказ, Середню Азію та Східний Сибір.

Стиль викладу відображає дві іпостасі автора: науковця (що пов'язаний серед іншого з авторитетним польським Центром східних досліджень) і дипломата. Монографію можна охарактеризувати як, з одного боку, наукову розвідку (з усіма її формальними ознаками, як-от посилання, цитати й обґрунтування вибраної методології), а з другого – як науково-популярний текст, на користь чого промовляє і підзаголовок («Нарис історії Евразії»), і використання усталених уявлень про Росію («у Росії дві біди – дурні і дороги»), звернених радше до масового читача.

Книжка складається із восьми розділів, послідовність яких розкриває загальний перебіг розвитку імперії. В окремих частинах розглянуто Великий Степ – як своєрідний протопростір цивілізаційного розвитку Евразії; проаналізовано особливості становлення Російської імперії; здійснено спробу зреконструювати «ментальну карту» населення імперії; описано вплив модернізації на розвиток соціокультурної системи імперії; досліджено процес перетворення народів, шо населяли Російську імперію, на нації. Окремі розділи («До остаточного вирішення національного питання» та «Тріюмф націй») присвячено періодові Радянського Союзу та його розпадові. Щоправда, автор каже, що зміна географічного та політичного порядку ще не означає, що змінилися соціокультурні уявлення націй, які складали імперію і вбачали у Москві метрополію.

Дмитро Шевчук